

УДК 94(477):01=111 «19»

Наталя Лаас*

**СЛОВ'ЯНОЗНАВЧІ, РАДЯНОЗНАВЧІ ТА УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ
У ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ: САМОРЕФЛЕКСІЇ ТА ОЦІНКИ ЗЗОВНІ
(друга половина ХХ століття)**

У статті зроблено огляд історії вивчення розвитку слов'янознавчих, радянськознавчих та українознавчих студій у США та Канаді. Авторка спробувала проаналізувати як найприкметніші дискусії щодо стану цих дисциплін, проваджені серед американських та канадських науковців, так і різноманітні оцінки, що їх висловлювали дослідники з-поза кола північноамериканської історіографії, передусім радянські та сучасні українські й російські історики.

Ключові слова: радянологія, слов'янознавство, українознавство, північноамериканська історіографія.

Історіографія проблем англосовієтського слов'янознавства, україніки та радянології загалом має тривалу традицію і складну, багаторівневу структуру. Наукові рефлексії дослідників із західного середовища щодо СРСР як предмету вивчення їхньої власної історіографії почалися ще на початку ХХ ст., тому на середину 1940-х рр. уже існував значний досвід узагальнюючих досліджень з історії слов'янознавчих та радянськознавчих студій на Заході. Зрозуміло, що дослідники продовжували аналіз слов'янознавства, радянології та українознавства і у пізніший період. Також і радянські вчені з метою викриття т. зв. антикомуністичних наклепів своїх ідеологічних ворогів пильно стежили за північноамериканськими радянськознавчими та українознавчими дослідженнями і оприлюднювали відгуки на них у пресі, наукових статтях і монографіях. Не втрачено інтерес до цього питання і на пострадянському просторі.

У цій статті ми зосередимося на трьох історіографічних традиціях вивчення англосовієтської радянології, слов'янознавства та українознавства — власне північноамериканській історіографії, радянській історіографії другої половини ХХ ст. і сучасній пострадянській (українській, російській, частково білоруській) історіографії проблеми. Спробуємо подати огляд найцікавіших дискусій та узагальнити висновки різних сторін.

Серед публікацій, видрукованих у США та Канаді, кількісно переважали розвідки щодо радянськознавчої проблематики загалом. Вони цінні для нас тим, що дають чітку, стислу характеристику історії слов'янознавчих і радянськознавчих досліджень, до складу яких входила україніка; динаміки вивчення політичних,

* Лаас Наталя — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України Національної академії наук України, natalia.laas@gmail.com.

економічних, соціальних і культурних проблем СРСР у англомовній історіографії, зокрема звертають на себе увагу передусім соціальні та культурні проблеми, а також національне питання, адже саме у такому контексті найчастіше порушувалися українознавчі теми. Загальні історіографічні огляди радянології дають можливість визначити кількісні та якісні параметри цих студій й виокремити роль і місце українознавства в їх структурі. Врешті, значення цих оглядів у тому, що їх автори значну увагу зосереджували на перспективах розвитку, а також хибих і упущеннях радянознавчих досліджень, що дає змогу виявити системні проблеми у розвитку радянології і відокремити їх від тих недоліків, що були характерними лише для українознавчих студій.

Перші повоєнні історіографічні огляди північноамериканської славистики були зумовлені більше політично-кон'юнктурними, аніж науковими потребами. В умовах посиленої розбудови радянології як окремої дисципліни, передусім у повоєнних Сполучених Штатах, постало питання про конкретні науково-інституційні, методологічні й тематичні надбання слов'янознавства попереднього періоду, його проблеми та потенційні напрями розвитку. Часто такі огляди склалися у відповідь на запити американського уряду, який був основним ініціатором цієї розбудови, у вигляді звітів, рапортів, наукових повідомлень. Іншим замовником стала адміністрація науково-дослідних установ та університетів, що потребувала професійної оцінки стану розвитку дисципліни для ефективного планування її розширення. Такі звіти-огляди й у подальшому набули популярності та час від часу презентувалися у науковому середовищі¹.

Через певний час із накопиченням фактичного матеріалу вже сама логіка історіографічного процесу спонукала до узагальнення і переосмислення набутих та прогалин. Особливо гостро поставала ця проблема у періоди методологічних змін у радянології, що було пов'язано з потребою обґрунтувати нові підходи як прогресивні для розвитку дисципліни та відшукати слабкі місця у працях попередників.

Наприклад, одна з найбільших та найконтроверсійніших дискусій щодо методології дослідження соціальної історії СРСР відбулася у 1986–1987 рр. на сторінках журналу «Russian Review», про що ми вже докладніше писали в іншій статті².

Особливо гострі та плідні обговорення відбуваються на сучасному етапі. 1993 року часопис «The National Interest» представив спецвипуск, присвячений найактуальнішій на той час проблемі — майбутнє радянології як дисципліни в американській науці. Низка відомих спеціалістів — Натан Глейзер, Роберт Конквест, Ірвінг Крістол, Мартін Малія, Річард Пайпс, Пітер Ратленд, Пітер

¹ *Rose W.J.* Cradle days of Slavic studies — some reflections. — Winnipeg: Published by the Ukrainian Free Academy of Sciences, 1955. — 16 p.; *Ornstein J.* Slavic and East-European studies: Their development and status in the Western hemisphere. — Washington: US Department of agriculture, Graduate school, 1957. — 65 p.; *Linden R.H.* East European studies: Toward a map of the field and its need. — Pittsburgh: University of Pittsburgh, 1981. — 71 p.

² *Лаас Н.О.* Соціальна історія СРСР в американській історіографії: теоретичні дискусії 1980–2000-х рр. // Укр. іст. журн. — 2010. — № 4. — С. 170–191.

Редевей, Чарлз Феєрбенкс³ — намагалися з'ясувати, чому сотні професійних радянологів не змогли передбачити розпаду Радянського Союзу, що в ширшому контексті ставило питання про прорахунки в організації та методології радянознавчих досліджень. Хвилювало вчених також, які ж перспективи постають перед радянологією і чи взагалі є сенс говорити про її існування у теперішньому часі.

Майбутнє засвідчило, що помилялися ті, які пророкували повне зникнення історії СРСР з північноамериканської історіографії. Однак дисципліна значною мірою трансформувалася у методологічному плані. На часі постало питання оцінити переваги та недоліки попередніх концептуально-методологічних підходів (тоталітаризму, ревізійнізму), визначити у них ту основу, на яку можна було би спертися у подальшому та, врахувавши нові суспільно-політичні та когнітивні фактори (геополітичні зміни в регіоні Східної Європи, закінчення «холодної війни», удоступнення архівів, «культурний поворот» у соціальних і гуманітарних науках), розробити нові методологічні засади вивчення історії СРСР.

Оцінити ревізійністичний підхід до радянської історії спробували учасники дискусії, яка відбулася на сторінках журналу «Slavic Review» у 2008 р. (Шейла Фіцпатрик з основною статтею та коментарі Йохена Гелбека, Арча Геті, Роберта Денієлза та Єлени Осокіної)⁴. Про вплив дискурсу «холодної війни» на радянознавчі дослідження писали Лін Віола та Джон Гейнс⁵. Визначити значення т. зв. архівної революції для розвитку сучасних студій з СРСР намагалися Стівен Коткін, Доналд Рейлей, а також автори спеціального номеру «Cahiers du monde russe», присвяченого цій проблемі⁶.

Протягом 1990–2000-х рр. з'явилося також чимало узагальнюючих досліджень щодо північноамериканської радянології та, особливо, її розвитку в другій половині ХХ ст. Це цілком зрозуміло, адже накопичений матеріал спонукав до

³ *Glazer N. Did we go too far? // The National Interest. — 1993. — Vol. 31, Spring. — P. 135–140; Conquest R. Academe and the Soviet myth // Ibid. — P. 91–98; Kristol I. My Cold war // Ibid. — P. 141–144; Malia M. A fatal logic // Ibid. — P. 80–90; Pipes R. 1917 and the revisionists // Ibid. — P. 68–79; Ruthland P. Sovietology: Notes for a post-mortem // Ibid. — P. 109–122; Reddaway P. The role of popular discontent // Ibid. — P. 57–63; Fairbanks Ch. The nature of the beast // Ibid. — P. 46–56.*

⁴ *Fitzpatrick Sh. Revisionism in retrospect: A personal view // Slavic Review. — 2008. — Vol. 67, no. 3. — P. 682–704; Hellbeck J. Comment: Of archives and frogs: Iconoclasm in historical perspective // Ibid. — P. 720–723; Getty A. Comment: Codes and confessions // Ibid. — P. 711–715; Daniels R. Comment: Revisionism avant la lettre // Ibid. — P. 705–710; Osokina E. Comment: Life and fate of Western revisionism // Ibid. — P. 716–719.*

⁵ *Viola L. The Cold War in American Soviet historiography and the end of the Soviet Union // Russian Review. — 2002. — Vol. 61, January. — P. 25–34; Haynes J. The Cold War debate continues: A traditionalist view of historical writing on domestic Communism and anti-Communism // Journal of Cold War Studies. — 2000. — Vol. 2, no. 1. — P. 76–115.*

⁶ *Kotkin S. The state — is it us? Memoirs, archives, and Kremlinologists // Russian Review. — 2002. — Vol. 61, January. — P. 35–51; Raleigh D. Doing Soviet history: The impact of archival revolution // Russian Review. — 2002. — Vol. 61, January. — P. 16–24; Cahiers du monde russe. — 1999. — An. 40, nos. 1–2.*

аналізу, який у попередній період так і не було проведено на належному рівні. А відхід у минуле класичної радянології лише сприяв об'єктивності оцінок і створював умови для вивчення цього історіографічного явища в усій його повноті та конечності.

Найфундаментальнішою під цим кутом зору справедливо вважається монографія Девіда Енгермана «Знай свого ворога: Підйом та падіння американських експертів з СРСР»⁷, у якій автор ґрунтовно, із залученням матеріалів десятків архівів та усної історії, вивчає протиріччя та конфлікти у середовищі «регіональних студій», а також ширші взаємостосунки з політичними силами, військовими та розвідувальними установами, приватними грошодавцями та громадськими організаціями. Серед інших праць з цієї проблеми виділимо наукові публікації Джовани Броджі, Ерика Гофмана та Фредерика Флерона, Кристофера Ксенакіса, Тані Кон, Альтера Літвіна й Джона Кіпа, Рональда Суні, Майкла Девіда-Фокса⁸ та ін. Чимало цікавого матеріалу, спогадів та особистих оцінок, можна знайти в нещодавній праці, що вийшла на пошану Шейли Фіцпатрик⁹. Видання також є добрим базисом для міркувань щодо феномену «школи Фіцпатрик», що його нині все частіше озвучують в історіографії.

Характерними для англomовної історіографії є й узагальнення розвитку українознавчих досліджень. Найчастіше їх авторами були самі фахівці з української проблематики, тобто ті дослідники, які найкраще знали переваги та проблеми конкретно-історичних українських праць. Хоча у таких узагальненнях дещо бракувало професійного історіографічного вишколу, тобто їх автори були дослідниками історії України, і лише вряди годи писали історіографічні рефлексії з приводу своїх занять. Проте у англomовній історіографії не знайшлося дослідника, який би спеціально присвятив себе проблемі характеристики західних українознавчих студій. У зв'язку з цим маємо таку ситуацію: є кілька фахово написаних історіографічних узагальнень щодо окремих питань українознавчих студій, які дають нам уявлення про тонкощі вивчення окремих проблем,

⁷ *Engerman D.* Know your enemy: The rise and fall of America's Soviet experts. — Oxford, New York: Oxford University Press, 2009. — 459 p.

⁸ *Broggi Bercoff G.* Pan Slavism, Slavic studies and national culture // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Відп. ред. М. Крикун. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006–2007. — С. 827–832; *Post-Communist studies and political science: Methodology and empirical theory in Sovietology* / Eds. by E. Hoffmann, F. Fleron. — Boulder etc.: Westview Press, 1993. — 387 p.; *Xenakis Ch.* What happened to the Soviet Union?: How and why American Sovietologists were caught by surprise. — London: Frederick A. Praeger, Geerwood, 2002. — 237 p.; *Soviet studies guide* / Ed. by T. Konn. — London etc.: Bowker-Sour, 1992. — 237 p.; *Litvin A., Keep J.* Stalinism: Russian and Western views at the turn of the millennium. — London, New York: Routledge, 2005; *Suny R.G.* Reading Russia and the Soviet Union in the twentieth century: How the 'West' wrote its history of the USSR // *The Cambridge history of Russia*. — Vol. 3. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — P. 5–64; *David-Fox M.* Multiple modernities vs. neo-traditionalism: On recent debates in Russian and Soviet history // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. — 2006. — Vol. 54, no. 4. — P. 535–555.

⁹ *Writing the Stalin era: Sheila Fitzpatrick and Soviet historiography* / Eds. by G. Alexopoulos, J. Hessler and K. Tomoff. — New York: Palgrave Macmillan, 2011. — 246 p.

унікальні й часто недоступні для дослідників, що знаходяться поза лабораторією англомовної україніки. Однак відчутно бракує досліджень, які би комплексно розглядали розвиток західного українознавства, від цього загальна картина про українські студії суттєво фрагментується.

Окремі цінні факти та узагальнення щодо українознавчих студій у північноамериканському середовищі маємо у публікаціях щодо діяльності українських еміграційних наукових установ — НТШ (американське та канадське відділення), УВАН у США та Канаді*, «Українського історичного товариства» та «Українського історика». Найчастіше повноцінні огляди наукової активності цих установ оприлюднювалися із нагоди їх ювілеїв чи пам'ятних дат. Наприклад, у 100-річчя НТШ вийшло чимало досліджень з історії цієї установи — В. Стецюка, В. Лева, М. Стахова, П. Коваліва¹⁰.

Час від часу за ініціативи членів організацій проводилися зібрання, конференції, семінари, головною метою яких було подати огляд стану української гуманітаристики як в УРСР, так і на еміграції. Наприклад, подібного типу конференція відбулася в УВАН у Нью-Йорку в 1962 р. Звітуючи про її проведення, О. Данко подав тези основних доповідей, які прозвучали на зібранні¹¹. Зокрема, це були виступи щодо вивчення тематики ранньої історії України (О. Домбровський), економічної історії (В. Голубничий), історії держави та права (В. Маркус), щодо розвитку історичної науки в УРСР (Я. Пеленський). Нам видається цікавим той факт, що на цій конференції чи не вперше було порушено питання про англомовну україніку історії ХХ ст. у виступі К. Варваріва «Українська проблема у працях американських дослідників найновішої історії і політичних наук»¹².

Однак зміст доповіді К. Варваріва поверховий. Автор лише запропонував доволі сумнівну класифікацію праць американських науковців за ознакою їх професійності та проукраїнськості: до першої групи належали праці написані об'єктивно і професійно, до другої — ті, що не витримують високого фахового рівня, до третьої — науково спроможні, проте відверто антиукраїнські за змістом¹³. На підтвердження авторової думки не наведено практично жодного

* Принагідно зазначимо, що відділення у США та Канаді українською мовою називаються однаково — Українська Вільна Академія Наук, а в англійському варіанті різняться: Ukrainian Free Academy of Sciences (Канада) та Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US (США).

¹⁰ *Стецюк В.* У сторіччя Наукового Товариства ім. Шевченка // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1973. — Джерзі ситі, Нью Йорк: В-цтво Свобода, 1973. — С. 39–54; *Лев В.* Наукова й видавнича праця НТШ // Там само. — С. 55–62; *Стахов М.* Наукове товариство ім. Шевченка в краю і на еміграції: З приводу сторічного ювілею діяльності НТШ — 1873–1973 // Там само. — С. 63–75; *Ковалів П.* Значення НТШ в історії української науки й наукової та літературної мови // Там само. — С. 76–80.

¹¹ *Данко О.* Сучасний стан української історичної науки та суспільно-політичних дисциплін (З конференції УВАН в Нью-Йорку, 1962) // Сучасність. — 1962. — № 12. — С. 58–68.

¹² Там само. — С. 66.

¹³ Там само. — С. 66.

прикладу чи конкретного аналізу змісту праць (зараз важко сказати, чи причиною цього — незнання доповідача, чи недогляд переповідача), що перетворює доповідь на публіцистичне розмірковування на тему «чому американці ображають українців».

Щоправда, здобутки УВАН, НТШ та ін. не можемо цілком віднести до англомовної україніки, проте їх діяльність мала безпосередній вплив на становлення та розвиток останньої. По-перше, молодші спеціалісти та частина середнього покоління представників української діаспори займали наукові та викладацькі посади в провідних університетах, публікували свої наукові дослідження англійською мовою, керувалися методологічними стандартами американської науки. Однак, за відсутності професійної українознавчої спільки чи інституції при їхніх університетах (йдеться про період до створення організаційних осередків у Гарварді, Едмонтоні, Торонто) вони ставали членами усталених у середовищі української діаспори об'єднань, хоча й не визначали їх наукову політику.

З іншого боку в діяльності традиційних наукових осередків подеколи траплялися спроби інтегруватися в англомовне середовище, заявити про українознавство як фахову дисципліну. Добрим прикладом таких потуг є, наприклад, заснування при УВАН в США англомовного періодичного органу «Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA». На його сторінках було опубліковано чимало цінних досліджень з українознавства, зокрема гідно представлена англомовна україніка щодо проблем історії України пізньосталінського та хрущовського часів. Підсумки діяльності «Анналів» узагальнені у працях Ю. Луцького, одного з співзасновників цього часопису.

Проблема розвитку українознавства в англо-американському середовищі актуалізувалася у суспільних дискусіях другої половини 1960-х — середини 1970-х рр., що було пов'язано зі збором коштів серед української спільноти на заснування кафедр українознавства та Українського наукового інституту при Гарвардському університеті. Для цих цілей потрібно було зібрати значну суму, тому благодійна кампанія тривала кілька років. За цей час українська громада поляризувалася на прихильників та противників т. зв. українського Гарварду, хоча, зважаючи на вражаючий успіх кампанії, останніх було менше. Однак сама ситуація постійної агітації та конфронтації провокувала суттєве переосмислення і минулого українознавчих студій, і їх тогочасного стану, і перспектив розвитку на еміграції. Цей період, беззаперечно, був найпліднішим щодо узагальнюючих рефлексій¹⁴.

Одним з найпалкіших прихильників інтеграції українознавства в систему американської науки був професор Омелян Прицак. У своїх численних виступах

¹⁴ *Прицак О.* Український науковий інститут Гарвардського університету // Центр українських студій Гарвардського університету й українці Канади / Зредагував Василь Верига. — Торонто: Фонд катедри українознавства Гарвардського університету, Канадський комітет, 1976. — С. 8–13; *Верига В.* А де стоїмо ми в Канаді? // Там само. — С. 13–16; *Падох Я.* Правні основи Гарвардського Центру Українських Студій // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1973. — Джерзі ситі, Нью Йорк: В-цтво Свобода, 1973. — С. 171–189.

та публікаціях він докладно обґрунтував необхідність заснування українознавчих кафедр та дослідного інституту в одному з американських університетів, виходячи зі стану українознавчих студій у середовищі української діаспори.

В одній зі своїх статей О. Прицак, віддаючи належне минулим здобуткам і надбанням, існуючий стан українознавства назвав «стадією кустарної продукції»¹⁵. Дослідник відверто і гостро критикував тогочасну українську науку за низький професійний рівень, стагнацію, за свідомий ізоляціонізм і нехтування найновішими методологіями, за високий ступінь заполітизованості. Він змальовував такий собі збірний образ «деклясованого вченого», що колись був отримав магістерський ступінь чи доктора в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, але, перебравшись до Америки, давно вже не заробляв науковою діяльністю, а проте вважав себе за єдиного носія «вільної української науки»¹⁶.

Для іміджу українознавства це мало згубний вплив: «вільна українська наука ідентифікується у своїх і чужих з провінціалізмом, обмеженістю та дилетанством»¹⁷. Молодше покоління, виховане в американських школах, реально оцінювало потуги української науки, і тому вважало її методологічно непривабливою, що викликало комплекс легковаження всього українського. Єдиний вихід зі складної ситуації О. Прицак вбачав у введенні українознавства у ширше коло американської науки.

Окремі узагальнення О. Прицак подав щодо вивчення радянської України. Зокрема, він зазначав, що ті представники молодшого покоління, яких не влаштовував рівень еміграційної науки і які змогли прилаштуватися при американських чи канадських університетах, спеціалізувалися передусім на періоді української незалежності 1917–1920 рр. або на радянській Україні, але у межах загальніших слов'янознавчих студій чи русистики¹⁸.

Для нас висновки О. Прицака цінні тим, що оприявнюють основні недоліки українознавства гатунку 1940–1960-х рр. та дають загальну характеристику початкового етапу «американізації» українських студій і перетворення їх у наукову спеціалізацію північноамериканської історіографії.

У 1970–1980-х рр., коли завершився процес інституціалізації англomовної україніки як навчальної та наукової дисципліни, виходить друком кілька цінних досліджень, які узагальнюють досвід боротьби за створення Українського наукового інституту в Гарварді та Канадського інституту українських студій в Едмонтоні¹⁹. Також у цей період з'являються праці, що мали на меті зафіксувати динаміку розвитку українських студій у північноамериканській історіографії,

¹⁵ *Прицак О.* Організація і завдання української науки у США // Сучасність. — 1967. — № 4. — С. 108.

¹⁶ *Pritsak O.* The present state of Ukrainian studies // Canadian Slavonic Papers. — 1972. — Vol. 14, no. 2. — P. 147–148.

¹⁷ *Прицак О.* Організація і завдання української науки у США. — С. 109.

¹⁸ *Pritsak O.* The present state of Ukrainian studies. — P. 149.

¹⁹ *Lupul M.R.* The establishment of the Canadian Institute of Ukrainian Studies at the University of Alberta: A personal memoir // Journal of Ukrainian Studies. — 1993. — Vol. 18, no. 1–2. — P. 1–31.

оцінити їх здобутки та прорахунки, охарактеризувати тематичний спектр, визначити перспективу подальшого розвитку²⁰.

Однією з найцікавіших була дискусія, організована у межах конференції з проблем сучасної України у Макмастерському університеті у 1974 р. Провідним англомовним українцям того часу — Дж. Решетару, Дж. Армстронгу, О. Прицаку, Ю. Луцькому, К. Біді — ведучі запропонували поміркувати над темою «українські студії на Заході: проблеми та перспективи»²¹.

Практично всі учасники обговорення погодилися щодо того значного прогресу в українських студіях, який відбувся за чверть століття від закінчення Другої світової війни. Українознавство, відзначали вчені, здобуло своїх adeptів у американській науковій та освітній сфері, виникли різноманітні українознавчі курси при американських і канадських університетах, засновано українознавчі наукові осередки, побачили світ нові наукові видання.

Водночас залишилася ціла низка невирішених проблем. Зокрема, Дж. Решетар серед найприкріших негараздів відзначав такі: ототожнення історії СРСР з історією Росії в американському академічному середовищі та упереджене ставлення до української проблематики як самостійного об'єкта дослідження; низький рівень вивчення української мови в англомовному науковому середовищі; відсутність постійної фінансової підтримки українським студіям; відсутність прямого наукового обміну з провідними центрами УРСР; невелику кількість українознавчих журналів, наукових монографій, бібліографічних довідників²². Дж. Армстронг підкреслював, що найбільшою вадою українознавства на Заході було нехтування дослідниками методів суспільних наук, що залишало їх на маргінесах світового інтелектуального дискурсу та ізолювало від провідних наукових методик²³. Ю. Луцький і К. Біда зупинилися на тих труднощах, з якими стикалися викладачі українознавчих дисциплін в американських і канадських університетах²⁴.

Дж. Решетар, окрім іншого, спробував визначити найперспективніші теми досліджень з огляду на стан українознавства на середину 1970-х рр. До однієї з таких тем він відносив вивчення мовної політики радянського режиму в Україні, зокрема, взаємодія лінгва-франка та національної мови, білінгвізм як офіційно

²⁰ *Krawchenko B.* Ukrainian studies courses at Canadian universities: An update (1979–1980). — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1980. — 23 p.

²¹ *Reshetar J.S.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects // *Ukraine in the seventies: Papers and proceeding of the McMaster Conference on contemporary Ukraine, October 1974* / Ed. by P. Potichnyj. — Oakville, Ont.: Mosaic Press, 1975. — P. 337–340; *Armstrong J.A.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects // *Ibid.* — P. 341–343; *Pritsak O.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects // *Ibid.* — P. 345–347; *Luckyj G.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects // *Ibid.* — P. 349–351; *Bida C.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects // *Ibid.* — P. 353–355.

²² *Reshetar J.S.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects. — P. 339–340.

²³ *Armstrong J.A.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects. — P. 341–343.

²⁴ *Luckyj G.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects. — P. 349–351; *Bida C.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects. — P. 353–355.

проголошена мета національної політики Кремля та способи й можливі наслідки її реалізації²⁵. На важливості наукового осмислення досвіду радянської України наполягав також Дж. Армстронг²⁶.

Після зустрічі у 1974 р. Джон Решетар, наприклад, продовжував цікавитися темою українських студій у північноамериканській історіографії і час від часу публікував свої узагальнення з цього приводу. Тут згадаємо лише досить відому його статтю «Розуміння й непорозуміння при студіях над історією України в США» 1983 р.²⁷

Головний засновок автора зводиться до наступного — в американській спільноті сформувався упереджене ставлення до України та української історії. Зокрема, склалося три погляди на Україну. Прихильники першого підходу вважали її підлеглою Росії територією, ігноруючи їх лінгвістичні, культурні та історичні розбіжності. Інша група позбавляла українську історію самостійності через бездержавний статус української нації. Урешті, третя група, дещо осібна і доволі нечисленна, визнавала існування українського націоналізму та цікавилася його історією (сам Дж. Решетар, очевидно, зараховував себе до останніх). Між першими двома групами та третьою існувала стійка конфронтація, тому що вербалізація ідей українського націоналізму становила загрозу Росії та розхищувала політичну стабільність Східної Європи²⁸.

Найцікавіша частина статті, на нашу думку, та, у якій Дж. Решетар розмірковував про причини необ'єктивності західної науки щодо України. Умовно ми поділимо їх на дві групи: суспільно-політичні та когнітивні. Серед факторів суспільно-політичного становища дослідник виділяв наступні: дезінформація і замовчування у пресі та радіо української тематики за мовчазного сприяння московського керівництва; природа ранньої української еміграції до США, що складалася переважно з селян із низьким рівнем політичної і національної культури, які не справили впливу як українство на американську спільноту; врешті, кон'юнктура в довоєнних американських університетах, коли на провідних професорських посадах перебували російські емігранти. До когнітивних чинників дослідник зараховував американську тенденцію розглядати СРСР як звичайну однонаціональну державу; термінологічну плутанину з перекладом термінів «російський», «руський», «Русь»; панування в американській історіографії основних догматів російської національної історіографії²⁹.

Все це підводить автора до доволі невтішного висновку: «обмежене й недостатнє знання України, набуте американськими студентами, є наслідком уривчастого і дуже неповного трактування української історії протягом курсу, що звичайно має справу з «історією Росії». Українська історія при цьому лише поверхово заторкується тоді, коли вона може мати якийсь стосунок до

²⁵ *Reshetar J.S.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects. — P. 338–339.

²⁶ *Armstrong J.A.* Ukrainian studies in the West: Problems and prospects. — P. 341.

²⁷ *Решетар Дж.* Розуміння й непорозуміння при студіях над історією України в США // Сучасність. — 1983. — № 3. — С. 62–77.

²⁸ Там само. — С. 64.

²⁹ Там само. — С. 62–77.

російських подій»³⁰. Попри те, що автор висловлюється гостро та категорично, ми з ним мусимо погодитися: ситуація ним описана й справді була досить типовою для американського академічного середовища.

Інший сплеск зацікавлення розвитком українознавства на Заході спостерегаємо у першій половині 1990-х рр. Це було пов'язано з тогочасними суспільно-політичними та науково-методологічними змінами. Зникнення із політичної карти СРСР та виникнення на його місці низки незалежних держав спровокували кризу радянології, що завжди була тісно зав'язана на кон'юнктурних політичних оцінках радянських реалій. За відсутності СРСР більше не було потреби у радянознавстві як політологічній дисципліні, що змусило деяких науковців оголосити про її «смерть». Поміркованіші дослідники опинилися в умовах кардинальної необхідності переосмислення накопиченого досвіду, методології і визначення перспектив подальшого розвитку. Таке становище спровокувало появу численних дискусій у пресі та наукових виданнях щодо стану русистики, славистики, радянології, а також національних студій. Не оминули ці тенденції й спільноту англомовних українознавців, яких у цей період найбільш цікавили перспективи власної дисципліни.

Одним з перших на віяння часу відреагував канадський історик Орест Субтельний своєю відомою статтею «Сучасний стан української історіографії» (1993)³¹. За два роки в журналі «*Slavic Review*» відбувся цілий форум, присвячений проблемі українознавчих студій, який відкривався не менш знаменитою статтею Марка фон Гагена «Чи Україна має історію?»³². Окрім нього участь в обговоренні взяли Г. Грабович, Я. Ісасвич, А. Капелер, С. Плохій та Ю. Сльозкін³³.

Загалом, північноамериканська історіографія найцінніша для нас тими дослідженнями, котрі характеризують загальний стан радянології та українознавства, що сприяє формуванню чітких уявлень про той суспільно-політичний, науково-методологічний контекст, у якому відбувалося вивчення історії радянської України.

На окрему увагу у нашому історіографічному огляді заслуговує радянська історіографія, до якої ми зараховуємо й українські радянські дослідження. Серед тогочасних авторів можна згадати наступних: А. Айзенштадт, А. Гребенюк, Л. Громова, Ф. Гумеров, Я. Давидович, Н. Демочкін, Ю. Ігрицький, Г. Іоффе, Н. Каніщева, Ю. Малов, Б. Марушкін, А. Мерцалов, В. Молібошко, В. Орлов,

³⁰ Там само. — С. 72.

³¹ *Subtelny O.* The current state of Ukrainian historiography // *Journal of Ukrainian Studies*. — 1993. — Vol. 18, nos. 1–2. — P. 34–54.

³² *Hagen von M.* Does Ukraine have a history? // *Slavic Review*. — 1995. — Vol. 54, no. 3. — P. 658–673.

³³ *Grabowicz G.* Ukrainian studies: Framing the contexts // *Slavic Review*. — 1995. — Vol. 54, no. 3. — P. 674–690; *Kappeler A.* Ukrainian history from a German perspective // *Ibid.* — P. 691–701; *Isaevych Ia.* Ukrainian Studies — exceptional or merely exemplary? // *Ibid.* — P. 702–708; *Plokhly S.* The history of a «non-historical» nation: Notes on the nature and current problems of Ukrainian historiography // *Ibid.* — P. 709–716; *Slezkine Yu.* Can we have our nation state and eat it too? // *Ibid.* — P. 717–719.

Т. Орлова, І. Осіпов, В. Пшенічнов, В. Рикалов, Н. Романовський, В. Савельєв, В. Сагамонов, В. Салов, Л. Скаковський, А. Скворцова, А. Степанов, Е. Урібес, М. Фарушкін, В. Чернік, Е. Черняк, В. Шевченко, А. Шестопал, Н. Щербань, І. Юдін, І. Янушевський та ін.

Вивчення радянськими істориками англomовних радянознавчих та українознавчих студій відбувалося у специфічному суспільно-політичному контексті ідеологічного протистояння двох суперсистем — Радянського Союзу та Сполучених Штатів, що надавало цій проблемі не стільки наукового, скільки ідеологічно-політичного звучання. На нашу думку, радянськими істориками була вироблена особлива композиційно-стилістична схема писання про дослідження північноамериканських істориків. Згідно наших висновків основними її складниками були:

1) теза про ненауковість і претензійність досліджень про Радянський Союз, їх безпосередній зв'язок з антирадянською пропагандою;

2) викривальний стиль, коли щодо західних досліджень та дослідників вживалися такі постійні означення, як «фальсифікація», «викривлення» («искажение»), «міфи», «перекручення» («извращение»), а неодмінним елементом заголовку були слова «критика», «критичний аналіз», «викриття»;

3) обов'язкова присутність витягів, цитат, переказів із творів класиків марксизму-ленінізму, актуального на той час партійного з'їзду і, що важливо, історичних документів і наукових досліджень радянських істориків про СРСР. Усі вони свідчили про реальну, неспотворену картину радянського минулого, якій протиставлявся фіктивний зміст зарубіжних досліджень. Доволі часто опис радянського бачення займав за обсягом більшу частину тексту, який загалом начебто мав на меті аналіз лише західних досліджень*;

4) особлива система виносков, для якої були характерними неточні, бібліографічно неповні посилання на праці північноамериканських дослідників, а подеколи й повна їх відсутність. Унаслідок цього підсвідомо формувалося враження про непотрібність таких знань для пересічного радянського історика, адже зміст тих досліджень не відповідав істині;

5) загальний висновок про функціонально непридатний для подальшого наукового використання характер праць західних радянознавців.

Будь-яка конкретна історіографічна розвідка — чи то рецензія, чи наукова стаття, чи монографія — наслідувала цей вироблений канон. Таким чином у концептуальному плані, за деякими винятками, радянські дослідження легко передбачити, а їх висновки наперед відомі. Проте для нас цінними є не загальні оцінки радянських істориків, а фактографічний компонент їхніх праць. Адже за довгий період прискіпливого аналізу радянською історіографією було накопичено досить значний фактичний матеріал щодо західного радянознавства та українознавства — дані щодо інфраструктури цих студій (фінансування, наукові

* Подібну композиційну схему тексту можемо подеколи спостерігати і в сучасних українських історіографічних працях, присвячених аналізу західних досліджень. Очевидно, що це радянський пережиток, і ці дослідники несвідомо копіюють канон радянського історіописання.

центри, періодичні органи, динаміка і тематика захищених дисертацій), бібліографічні описи, біографічні довідки західних фахівців із СРСР, тематика їхніх досліджень і джерельна база, зміст окремих теорій і концепцій³⁴ тощо.

Наприклад, внесок у розробку проблеми соціальної стратифікації радянського суспільства у зарубіжній історіографії зробили Є.Я. Віттенберг, Я.О. Давидовіч, Ю.І. Ігрицький, Б.Н. Ноткін, З.С. Чертіна³⁵. Робітничий клас і процес індустріалізації у СРСР як предмет англо-американської історіографії вивчали В.К. Багдасаров, Ю.І. Курьянов, І.Я. Крайнева, І.В. Поткіна, П.В. Проніна³⁶; селянство — А.Л. Айзенштадт, А.А. Барсов³⁷. Аналіз праць зарубіжних істориків

³⁴ Американские советологи: Справочник / [Сост. Я.А. Блинкин, отв. ред. Ю.И. Игрицкий]. — М.: АН СССР, ИНИОН, 1990. — 170 с.; *Иоффе Г.З., Игрицкий Ю.И.* Об источниковом базе современной советологии (искажение трудов В.И. Ленина в буржуазной историографии Октября) // Источниковедение истории Великого Октября: Сб. ст. / [Ред. кол.: Г.А. Трукан (отв. ред.) и др.]. — М.: Наука, 1977. — С. 256–274; *Краснов И.М.* Изучение истории СССР в США: некоторые цифры и факты // История СССР. — 1964. — № 6. — С. 166–183 и др.

³⁵ *Виттенберг Е.Я.* Проблемы социальных перемещений в СССР в новейшей буржуазной историографии // История СССР. — 1971. — № 5. — С. 174–194; *Виттенберг Е.Я.* Проблемы развития социально-классовой структуры СССР в новейшей буржуазной историографии // История СССР. — 1974. — № 2. — С. 176–191; *Виттенберг Е.Я.* Социальная структура советского рабочего класса в освещении новейшей буржуазной историографии // История СССР. — 1987. — № 3. — С. 194–210; *Давидович Я.А.* Основные проблемы социальной структуры советского общества периода развитого социализма в англо-американской историографии (критический анализ): Автореферат дис. ... к.и.н. 07.00.02. — М., 1980. — 26 с.; *Игрицкий Ю.И.* Проблемы социально-политического развития советского общества и буржуазные фальсификаторы // Вопросы истории КПСС. — 1976. — № 6. — С. 81–92; *Ноткин Б.И.* Советская интеллигенция в освещении современной буржуазной англо-американской историографии // История СССР. — 1972. — № 3. — С. 153–168; *Ноткин Б.И.* Новые работы по истории советского рабочего класса в англо-американской историографии // История СССР. — 1975. — № 1. — С. 213–224; *Ноткин Б.И.* Социальная структура советского общества и мифы буржуазной историографии. — М.: Знание, 1976. — 64 с.; *Чертина З.С.* Буржуазные историки о новой исторической общности — советский народ // История СССР. — 1982. — № 6. — С. 191–202.

³⁶ *Багдасаров В.К.* Критика современной буржуазной историографии истории социалистической индустриализации СССР: Автореферат дис. ... к.и.н. 07.00.07, 07.00.02. — М., 1978. — 29 с.; *Курьянов Ю.И., Крайнева И.Я., Пронина П.В.* Иностранная литература по истории пролетариата России // История СССР. — 1965. — № 2. — С. 180–193; *Поткина И.В.* Критический анализ освещения индустриального развития России в современной англо-американской историографии: Автореферат дис. ... к.и.н. 07.00.00, 07.00.09. — М., 1983. — 22 с.

³⁷ *Айзенштадт А.Л.* Социально-экономическое развитие современной советской деревни в освещении буржуазной историографии // История СССР. — 1984. — № 3. — С. 181–194; *Барсов А.А.* Против извращения истории советского крестьянства буржуазной историографией // История СССР. — 1962. — № 2. — С. 189–210.

щодо розвитку науки та наукових досліджень у СРСР здійснив Є.А. Беляєв³⁸. Особливу увагу дослідників привертало проблеми національних стосунків крізь призму радянознавчих студій, оскільки існування національних протиріч, про яке стверджували західні фахівці, негативно впливало на імідж Радянського Союзу на міжнародній арені³⁹.

Спостерігалася у радянській історіографії і фахова спеціалізація на окремих аспектах західних досліджень. Якщо для наукових розробок, що проводилися у Москві чи Ленінграді, характерним було зосередження на радянознавчих студіях загалом, то для місцевих істориків, у нашому випадку — київських, прерогативним залишалося вивчення їхньої власної української історії у західних публікаціях, що подавалося під кутом боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».

Окрім тематичної спеціалізації в українській радянській історіографії також спостерігаємо гіпертрофовано критичне ставлення до нерадянських досліджень і систему посилянь ще нижчої якості, ніж загалом. Важливою рисою праць українських радянських істориків, що мала довготривалі наслідки, була відсутність у методологічному плані розрізнення між українською діаспорною історіографією та українознавством як складником власне північноамериканської історіографії, адже, на думку радянських істориків, це було менш важливо, порівняно з їх спільною ідейною антикомуністичною основою. Через цю методологічну помилку українська радянська історіографія давала досить спотворене, викривлене уявлення про західні українознавчі студії.

Українська радянська історіографія також багата на фактичний матеріал, проте аналіз деяких теоретичних і концептуальних основ українознавчих досліджень здійснено на значно нижчому рівні, ніж у московських працях, тому висновки менше цінні та придатні для використання у сучасній історіографії.

У межах республіки дослідження «буржуазно-націоналістичних перекурчень» історії українського народу очолював відділ зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР, що було цілком природно для тогочасної ідеологічно-політичної ситуації. Доступ до матеріалів спецфондів, у яких зберігалася інформація щодо діяльності зарубіжних культурних і наукових осередків, мали лише обрані, перевірені працівники, що становили меншість, своєрідну еліту навіть на рівні інституту. Саме під грифом Інституту історії або за авторства його співробітників вийшло більшість досліджень з історії зарубіжної історіографії. Серед них відзначимо загальні огляди американської історіографії і зарубіжного українознавства (М.М. Варварцев, О.Д. Война, Р.Г. Симоненко,

³⁸ Беляев Е.А. Развитие науки и организация научных исследований в СССР в современной зарубежной историографии // История СССР. — 1974. — № 3. — С. 196–206.

³⁹ Дороговцев М.Ф. Национальные отношения в СССР в освещении американских и западногерманских советологов // Буржуазная советология и пропаганда (Теория, стереотипы, установки) / [Отв. ред. М.Ф. Дороговцев]. — М.: АН СССР, Ин-т социологических исследований, Советская социологическая ассоциация, 1987. — С. 35–67.

І.С. Хміль, А.М. Шлепаков⁴⁰) та характеристику вивчення окремих проблем — відбудови повоєнної промисловості, соціальної стратифікації, української культури — в англо-американській історіографії (С.К. Асатуров, О.В. Гарань, О.В. Картунов, В.М. Ткаченко⁴¹).

Багато цікавих матеріалів щодо проблематики досліджень зарубіжного українознавства друкувалося на сторінках провідного наукового часопису істориків у республіці «Українського історичного журналу». Радянські науковці передусім звертали увагу на критику таких тем у буржуазній історіографії, як національна політика КПРС в Україні (Н.С. Гурладі, Л.П. Нагорна⁴²), радянський спосіб життя (В.Г. Королько⁴³), становище релігії та її уніатсько-клерикальна фальсифікація (О.Л. Вовк, О.І. Уткін⁴⁴), а також різноманітні «викриття» діяльності

⁴⁰ *Варварцев М.М.* Геополітичні схеми в буржуазних фальсифікаціях історії України // Укр. іст. журн. — 1980. — № 2. — С. 81–91; *Варварцев Н.Н.* Буржуазное «украиноведение» на службе империалистической политики и пропаганды (1945–1980): Автореферат дис. ... д.и.н. 07.00.03. — К., 1981. — 50 с.; *Война О.Д.* Про деякі сучасні фальсифікації історії Радянської України в буржуазній історичній літературі // Укр. іст. журн. — 1957. — № 1. — С. 137–142; *Правда истории против фальсификаторов (Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины): Сб. науч. трудов / [Отв. ред. И.С. Хмель]. — К.: Наукова думка, 1982. — 253 с.; Симоненко Р.Г.* Проти сучасних зарубіжних фальсифікацій історії України. — К.: Т-ство для поширення політичних і наукових знань Української РСР, 1960. — 40 с.; *Шлепаков А.М.* Англо-американська буржуазна історіографія про возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі // Укр. іст. журн. — 1957. — № 2. — С. 118–122; *Шлепаков А.М.* Сучасна американська історіографія: дещо про напрями, методи, джерельну базу // Укр. іст. журн. — 1965. — № 6. — С. 148–151.

⁴¹ *Гарань О.В.* Відбудова промисловості УРСР у другій половині 40-х у висвітленні зарубіжною історіографією // Укр. іст. журн. — 1989. — № 4. — С. 54–63; *Картунов О.В., Шульга І.В.* Проти буржуазних фальсифікацій союзу робітничого класу та селянства // Укр. іст. журн. — 1972. — № 8. — С. 129–135; *Ткаченко В.М., Асатуров С.К.* Інтернаціоналізація радянської культури і неспроможність «радянознавців» // Укр. іст. журн. — 1984. — № 3. — С. 75–84.

⁴² *Гурладі Н.С.* Про деякі тенденції буржуазної фальсифікації національної політики КПРС на Україні // Укр. іст. журн. — 1966. — № 8. — С. 81–88; *Нагорна Л.П.* Теоретичні основи Радянської федерації та її буржуазні «критики» // Укр. іст. журн. — 1972. — № 7. — С. 24–34; *Нагорна Л.П.* Досвід розв'язання національного питання в СРСР і викриття спроб буржуазної пропаганди підірвати дружбу радянських народів // Укр. іст. журн. — 1985. — № 4. — С. 117–126.

⁴³ *Королько В.Г.* Неспроможність буржуазних фальсифікацій радянського способу життя // Укр. іст. журн. — 1979. — № 5. — С. 26–34.

⁴⁴ *Вовк О.Л.* Неспроможність фальсифікацій Львівського собору уніатської церкви // Укр. іст. журн. — 1982. — № 10. — С. 117–129; *Вовк О.Л.* Уніатська клерикальна реакція — знаряддя антикомунізму // Укр. іст. журн. — 1985. — № 1. — С. 52–63; *Уткін О.І.* Республіканський симпозиум на тему «Антикомуністична суть уніатсько-націоналістичної фальсифікації історії українського народу» [м. Київ, 1982 р.] // Укр. іст. журн. — 1983. — № 2. — С. 155.

«українських буржуазних націоналістів» (М.Є. Горелов, Є.Є. Камінський, С.Я. Кечмар, В.В. Ковальов, В.С. Савченко⁴⁵).

Загалом, у майбутніх дослідженнях радянської історіографії цікаво було би прослідкувати ті паралелі та подібності, які існували між нею та її американським візаві у творенні образу свого супротивника. Видається, що попри різні політичні та соціокультурні контексти, механізми іншування та образи «чужого» в історичних нараціях були би дуже схожими.

Урешті, важливого значення набуває засвоєння висновків сучасної української та російської історичної науки щодо розвитку слов'язнознавчих, радянсько-знавчих та українознавчих досліджень.

Сучасна українська та російська історіографії у вивченні нещодавньої історії радянського Союзу переживають структурно-організаційну та методологічну революцію. Одним із суттєвих етапів цього процесу є кардинальне переосмислення досвіду вивчення радянських реалій зарубіжними колегами — колишніми ідеологічними противниками — північноамериканськими радянологами, русистами, українознавцями. Як ми вже відзначали, у радянській історіографії праці зарубіжних істориків і політологів розглядалися переважно лише в одному аспекті — критики буржуазної історіографії і викриття занепадницьких тенденцій західної гуманітарної науки.

З кінця 1980-х рр. під впливом процесів перебудови та гласності у радянській історіографії почалася переоцінка внеску зарубіжної історіографії у розв'язання проблем історії СРСР. З боку радянських учених усе частіше лунали голоси на захист окремих положень західної гуманітаристики, визнавалося навіть перевершення здобутків радянської історіографії зарубіжними спеціалістами у деяких царинах, напрямках, методології. Саме у цей час виник заклик до діалогової форми взаємостосунків радянської та зарубіжної історіографій⁴⁶.

В українській радянській історіографії одним з перших ідею діалогу висловив О. Гарань. У своїй статті «Про зарубіжне українознавство без упереджень» (1989) він закликав своїх колег відмовитися від критичного мислення та вишукування найдрібніших огріхів у працях зарубіжних колег, натомість радив повчитися новим методологічним підходам, освоїти теми української історії мало розроблені в радянській історіографії, розширити джерельну базу⁴⁷.

Заклики провідних радянських учених знайшли вдячну аудиторію, навіть більше того, у кінці 1980-х — на початку 1990-х рр. радянська, потім російська та українська історіографії захопилися іншою крайністю: замість нещадної

⁴⁵ Горелов М.Є., Камінський Є.Є., Ковальов В.В. Поглиблення кризи емігрантських організацій українського буржуазного націоналізму // Укр. іст. журн. — 1981. — № 8. — С. 29–38; Кечмар С.Я. Питання історії України в Британській Енциклопедії // Укр. іст. журн. — 1967. — № 6. — С. 146–148; Савченко В.С. Українські буржуазні націоналісти на службі американського імперіалізму (По сторінках «Ukrainian Quarterly» за 1956–1957 рр.) // Укр. іст. журн. — 1957. — № 3. — С. 138–146.

⁴⁶ Согрин В.В. Диалог с зарубежной историографией // Общественные науки. — 1989. — № 2. — С. 138–150.

⁴⁷ Гарань А.В. О зарубежном украиноведении без предубеждений // Философская и социологическая мысль. — 1989. — № 10. — С. 81–84.

критики історики навернулися до апологетики й схилення перед західними теоріями і концепціями без відповідного їх переосмислення.

Однак цей своєрідний перехідний етап був не таким уже й довгим, і у кінці 1990-х — на початку 2000-х рр. ми маємо всі підстави стверджувати про початок об'єктивного й послідовного вивчення російськими, українськими, деякими білоруськими науковцями північноамериканської історіографії історії СРСР.

На сучасному етапі з цієї теми російськими вченими захищено кілька кандидатських і докторських дисертацій, наприклад, А. Некрасова, Є. Лаптевої, А. Сальнікової, В. Кузнєцова, Є. Кодіна, Є. Золіної тощо. Написано значну кількість монографій і наукових статей, зокрема, В.В. Антонова, М.М. Болховітінова, Є.В. Лаптевой, М.А. Мамонтова, Є. Петрова, О. Семенова⁴⁸.

У відзначених нами працях можна виокремити певні спільні риси та тенденції. Безумовної перевагою сучасних історіографічних досліджень радянології є залучення не лише історичних праць учених, а й ширшого кола архівних, мемуарних джерел, матеріалів різноманітних періодичних видань тощо. Нові принципи організації наукових досліджень на сучасному етапі орієнтують дослідника на постійний пошук науково-дослідницьких грантів та дотацій. Окрім наукової конкуренції це ще й сприяє частішим поїздкам за кордон із дослідницькою метою. Такі принципи наукового життя поступово стають нормою, відповідно змінюються й стандарти та вимоги до праць історіографічного типу. З появою можливостей закордонних досліджень для якісної історіографічної праці показовим є залучення зарубіжних джерельних матеріалів. Одним із найяскравіших прикладів цієї тенденції і є вивчення північноамериканської радянології, яке потребує зараз ґрунтовного знання базових американських джерел.

Наступної рисою сучасної історіографії є експліцитна заявка авторів про об'єктивність. Для праць про радянологію подібне зауваження свідчить радше про чітке розуміння авторами усіх труднощів дослідження цього предмету через велику кількість різних ідеологічних нашарувань як з боку радянської, так й американської історіографій щодо феномену радянології. Автори сучасних праць таким чином роблять спробу відокремити свої дослідження від будь-якої політичної кон'юнктури та заангажованості та оцінити досліджувані історіографічні явища помірковано.

Праці еволюціонують і тематично. Історики, освоївши проблемну історіографію, тобто дослідження радянологією певних проблем чи періодів радянської історії, переорієнтовуються на вивчення загальніших тем. У центрі уваги опиняються загальні етапи та риси розвитку радянології, її наукові течії та

⁴⁸ *Болховитинов Н.Н.* Русские ученые-эмигранты (Г.В. Вернадский, М.М. Карпович, М.Т. Флоринский) и становление русистики в США. — М.: РОССПЭН, 2005. — 142 с.; *Мамонтов М.А., Антонов В.В.* История СССР: Материалы для библиографии иностранной библиографии (1699–1991 гг.). — СПб: Российская национальная библиотека, 1997. — 392 с.; *Лаптева Е.В.* Некоторые характерные тенденции в развитии американского русиеведения 1990-х годов // Отечественная история. — 2004. — № 2. — С. 159–169; *Семенов А.* Чем был Советский Союз и что означает его распад: дискуссии западных историков // Неприкосновенный запас. — 2001/2002. — № 6. — С. 26–32.

напрями, еволюція основних пояснювальних концепцій радянського суспільства, тип ученого-радянолога, особливості організації радянології і її взаємостосунки з державою, продукт радянознавчих досліджень як результат соціального замовлення американського суспільства періоду «холодної війни» тощо.

Дослідники американської історіографії пропонують свої варіанти періодизації радянознавчих досліджень. Зокрема, А. Некрасов виокремлює наступні етапи її розвитку: перший — початок становлення слов'янознавчих досліджень загалом у США у кінці XIX — на початку XX ст.; другий — діяльність радянологів-аматорів у 1920–1930-х рр.; третій — розвиток радянології як історіографічного напрямку в 1940–1960-х рр.; четвертий — 1970–1990-ті рр., коли відбувалося формування ревізійністської школи на противагу тоталітарним теоріям, якими керувалися радянологи попереднього періоду; п'ятий — друга половина 1990-х — загальна і системна криза радянології⁴⁹.

Є. Лаптева, досліджуючи розвиток американської русистики у 1970–2000-х рр., згодна із виділенням 1970-х рр. як переломного етапу, під час якого відбулася зміна теоретичних засад радянологічних студій від тоталітаризму до ревізійнізму. Однак дослідниця по-іншому потрактовує період 1990-х рр. На її думку, у цей час радянологія як наука, що вивчає Радянський Союз, припинила своє існування. Проте причиною цього стало не виродження самої царини, а зміна (зникнення) предмету її дослідження. Дисципліна не могла залишатися незмінною, проте вона не розчинилася остаточно, а еволюціонувала у нові історіографічні напрями, передусім за рахунок зміни своєї методології. Найбільший вплив на неї у цей час справили міждисциплінарні практики і культурологічні концепції⁵⁰.

Загалом історіографічну ситуацію відносно вивчення американської повоєнної радянології у сучасній російській історичній науці можна лише вітати. Дослідники залишаються осторонь ідеологічних баталій і, застосовуючи широке коло джерел, роблять спроби об'єктивно, на сучасній методологічній основі переосмислити радянологію як унікальне історіографічне явище для західної науки, коли, мабуть, найчіткіше виразилася залежність та підпорядкованість західного історіописання політичній ситуації і громадській думці.

Дещо інші умови склалися у сучасній українській історіографії. Ми вважаємо, що дослідження американської радянології другої половини XX — початку XXI ст. усе ще не утвердило своїх позицій серед наукових інтересів українських історіографів. Праць загального типу значно менше, а ті наукові дослідження, які час від часу таки з'являються в Україні, акцентують увагу не на загальній радянологічній проблематиці у північноамериканській історіографії, а тяжіють до регіональних аспектів, зокрема до української проблематики. Звичайно ж, інтерес до історії України зрозумілий і виправданий, однак її ізольоване вивчення без звернення до загального контексту загрожує викрив-

⁴⁹ Некрасов А.А. Становление и этапы развития англо-американской советологии: Автореферат дис. ... к.и.н., Ярославль, 2001. — С. 17–24.

⁵⁰ Лаптева Е.В. Американское русиеведение 1970–2000-х гг.: характерные черты социокультурных исследований: Автореферат дис... д.и.н., Тюмень, 2005. — С. 5–6.

леним сприйняттям радянології загалом як історіографічного явища, так і неадекватним розумінням місця історії України у цьому історіографічному процесі.

Серед українських дослідників, які у тій чи іншій мірі порушували проблематику українських студій у західній історіографії, слід згадати О. Мавріна, Г. Первого, В. Петровського, Я. Потапенка, Я. Примаченко, Р. Сироту, О.В. Яся та ін.⁵¹

Значного розвитку в сучасній українській історіографії набуло вивчення проблем української діаспорної історичної науки. Наприклад, сюди відносяться дослідження А. Атаманенко та О. Яся⁵². У 1994 р. вийшов номер «Українського історика», присвячений осмисленню та підведенню підсумків діяльності «Українського історичного товариства», очолюваного Л. Винаром, за час його існування. До цього активно долучилися українські вчені, наукові розвідки яких були опубліковані в цьому ж номері. Наприклад, тематику повоєнної історії радянської України на сторінках «Українського історика» охарактеризувала, хоча й дуже побіжно, Т. Маднебура, публікації щодо ОУН–УПА коротко узагальнили О. Вовк, В. Косик, загальну оцінку внеску «Українського історика» до національної історіографії дав Я. Калакура⁵³.

⁵¹ *Маврін О.О.* Англomовна історіографія про розвиток політичної думки в Україні у середині — другій половині XIX ст.: Дисертація ... к.і.н. 07.00.03. — К., 1994. — 214 с.; *Первий Г.Л.* Англо-американська советологічна історіографія політичних процесів в Радянському Союзі (60–90-ті рр.): Дисертація ... к.і.н. 07.00.06. — Донецьк, 1997. — 194 с.; *Петровський В.В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001 рр.). — Харків: Майдан, 2003. — 492 с.; *Потапенко Я.О.* Зарубіжна історіографія українського націонал-комунізму: Автореферат дис. ... к.і.н. 07.00.06. — К., 2000. — 20 с.; *Сирота Р.Б.* Сучасна британська історіографія нової і новітньої історії країн Центральної і Південно-Східної Європи (організація і методологія): Дисертація ... к.і.н., Львів, 1998; *Ясь О.В.* Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945–1991 рр.: Дисертація ... к.і.н. 07.00.06. — К., 2000. — 296 с.; *Примаченко Я.Л.* Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 182 с.

⁵² *Атаманенко А.* Українська зарубіжна історіографія: до проблеми образу // Ейдос. — Вип. 2. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 255–283; *Ясь О.В.* Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об'єднаний випуск зб. наук. праць на пошану акад. В.А. Смолія: У 2 ч. — Ч. 2: Історіографія. — К.: Інститут історії України НАН України, 2000; *Ясь О.В.* Між традиціями і модерном: методологічні проблеми української зарубіжної історіографії у світлі наукових дискусій (кінець 50-х — початок 60-х років XX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів: У 2 ч. — Число 6 (7), Ч. 2. — К.: Інститут історії України НАН України, 2001; *Ясь О.В.* Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. у світлі рефлексій її репрезентантів // Ейдос. — Вип. 1. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — С. 333–357.

⁵³ *Маднебура Т.* «Український історик» і повоєнна історія Радянської України на його сторінках // Український історик. — 1994. — № 1–4. — С. 77–81; *Вовк О.* Висвітлення тематики ОУН і УПА в журналі «Український історик» // Там само. —

Більшість праць щодо української діаспорної історіографії можуть стати в нагоді, адже у них проаналізовано теоретичні та концептуальні основи цієї історіографії, її організаційну та інфраструктурну базу, зібрано біобібліографічні матеріали тощо. При цьому слід враховувати, що частину дослідників, яких традиційно відносять до української діаспорної історіографії, ми у своїх дослідженнях включаємо й до північноамериканської (англомовної) історичної науки. В українській історіографії накопичено достатньо фактичного матеріалу про цю групу вчених.

На нашу думку, динаміку змін в уявленнях українських істориків щодо української діаспорної науки найкраще ілюструє схема, запропонована О. Ясем:

1) «буржуазно-націоналістичні фальсифікатори історії» (за тоталітарних часів);

2) щойно відкритий і цікавий суб'єкт діалогу, носій альтернативних ідей (1980-ті — початок 1990-х рр.);

3) носії інтелектуального статусу «нового прочитання» української історії, що асоціювався з підцензурною та забороненою спадщиною (1990-ті рр.);

4) контрагент радянської історичної науки у біполярній системі координат холодної війни, історичний супротивник радянської історіографії, носій партійної та націоналістичної ідеології, окрім англомовної генерації (злам ХХ — ХХІ ст.).

З короткого аналізу вищезгаданих праць можемо зробити висновок, що сучасна українська історіографія радянознавчих та українознавчих досліджень знаходиться лише на етапі свого становлення. Кількісно тут переважають дослідження проблемної історіографії. Судячи з динаміки написання таких праць, цей процес дещо затягнувся у часі. Відсутність одного чи кількох провідних фахівців із північноамериканської радянології у сучасній українській історіографії значно утруднює вирішення організаційних і теоретичних питань, як наслідок — відсутня школа вивчення радянології, а окремі праці з цієї тематики мають радше принагідний, ніж систематичний і концептуально виражений характер.

Насамкінець, кілька слів про сучасну білоруську історіографію питання, котра представлена передусім працями В. Меньковського та його учениці М. Шабасової⁵⁴. Дослідник у своїх монографіях на високому фаховому рівні дав загальну характеристику розвитку повоєнної радянології у США, уточнив

С. 90–95; *Косик В.* «Український історик» про ОУН і УПА // Там само. — С. 82–89; *Калакура Я.* Вклад «Українського історика» в розвиток національної історіографічної школи // Там само. — С. 11–14.

⁵⁴ *Меньковский В.И.* История и историография: Советский Союз 1930-х годов в трудах англо-американских историков и политологов. — Минск: Белорусский государственный университет, 2007. — 359 с.; *Меньковский В.И., Шабасова М.А.* Современная историческая украинистика в США и Канаде // Российские и славянские исследования: науч. сб. — Вып. 4. — Минск: Белорусский государственный университет, 2009. — С. 415–419; *Меньковский В.И., Шабасова М.А.* Англо-американские исследования посткоммунистической России // Российские и славянские исследования: научн. сборник. — Вып. 6. — Минск: Белорусский государственный университет, 2011. — С. 207–212.

періодизацію радянознавчих студій, подав найновіші відомості щодо інституційної бази, визначив основні методологічні зміни на сучасному етапі. Особливо цінними є розвідки автора щодо сталінського періоду в північно-американській історіографії.

Проведений огляд історіографічних досліджень дозволяє зробити висновок, що тема історії України в англійській історичній науці не стала предметом спеціального вивчення. Втім, у північноамериканській, радянській, сучасній українській, російській, білоруській історіографіях накопичений значний досвід наукового осмислення західного слов'язознавства, радянології, українознавства, що створює науково-концептуальні передумови для глибокої та спеціалізованої проблемно-історіографічної праці.

СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ, СОВЕТОЛОГИЯ И УКРАИНОВЕДЕНИЕ В СЕВЕРНОЙ АМЕРИКЕ: САМОРЕФЛЕКСИИ И ОЦЕНКИ ИЗВНЕ (вторая половина XX века)

Лаас Наталия (кандидат исторических наук, научный сотрудник отдела истории Украины второй половины XX века Института истории Украины Национальной академии наук Украины, natalia.laas@gmail.com)

В статье приведен обзор истории изучения развития славяноведения, советологии и украиноведения в США и Канаде. Автор сделала попытку проанализировать наиболее примечательные дискуссии о развитии этих дисциплин, которые происходили среди американских и канадских исследователей, а также разнообразные оценки, которые выражались извне от североамериканской историографии, прежде всего советскими, современными украинскими и российскими историками.

Ключевые слова: советология, славяноведение, украиноведение, североамериканская историография.

SLAVIC, SOVIET, AND UKRAINIAN STUDIES IN NORTH AMERICA: SELF-REFLECTIONS AND ASSESSMENTS FROM THE OUTSIDE (in the second half of the 20th century)

Laas Nataliia (Candidate of Historical Sciences, Research Fellow of the Department of Ukrainian History in the Second Half of the 20th Century at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine, natalia.laas@gmail.com)

In the article, the history of examining the development of Slavic, Soviet, and Ukrainian studies in the US and Canada is outlined. The author tried to analyze the most significant discussions on the state of these disciplines among the US and Canadian researchers, as well as the varied assessments expressed from the outside of the two countries, in particular, by Soviet, and today's Ukrainian and Russian historians.

Keywords: Soviet studies, Slavic studies, Ukrainian studies, the North American historiography.